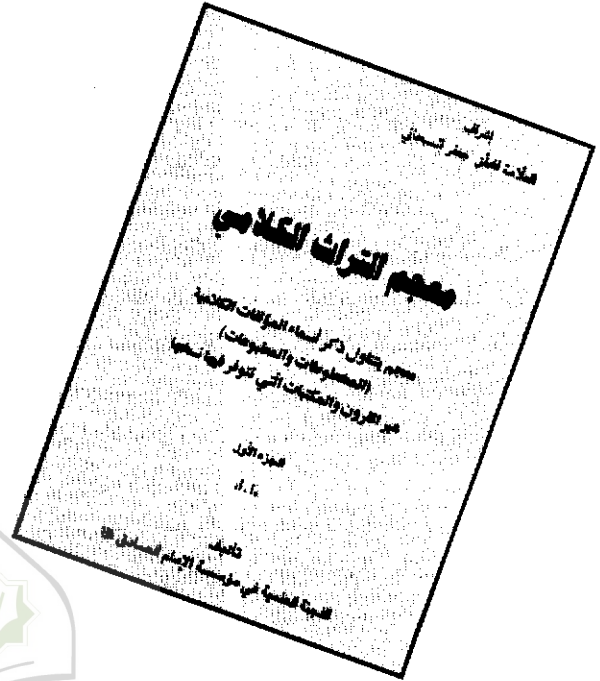

«معجم التراث الکلامی» در ترازی نقد

رحیم قاسمی

معجم التراث الکلامی. معجم يتناول ذكر أسماء المؤلفات الكلامية (المخطوطات والمطبوعات)، عبر القرون والمكتبات التي تتوفّر فيها نسخها، تأليف: اللجنة العلمية في مؤسسة الإمام الصادق (ع)، ۵۶۰ + ۵۷۶ + ۵۷۰ + ۴۹۳ + ۵۶۸ ، ص رھلی.

کتاب «معجم التراث الکلامی» فهرستواره ای از برخی کتب کلامی شیعه است که اخیراً در پنج جلد به چاپ رسیده است. در این معجم که به گونه الفبایی تنظیم شده در حدود سیزده هزار عنوان کتاب و رساله عربی، فارسی و اردو عنوان شده و نام مؤلف با یادکرد سال تولد و وفات او، اشاره مختصری به موضوع و محتوای کتاب، سال چاپ و معرفی اجمالی مخطوطات آن در ادامه هر یک از عناوین آمده است. ارائه کاری دقیق و جامع از مؤسسه نامدار و پربرکتی چون مؤسسه امام صادق (ع) انتظار طبیعی همه محققین و علاقه مندان است و اهمیت موضوع که میراث گران بار و پرشاخ و برگ کلامی تشیع است، اهمیت کارهای تحقیقی مرتبط با آن را دوچندان می کند. و روشن است که مؤسسه امام صادق (ع) به دور از آوازه گری-سپاس خدای را- کارهای بس بزرگ و ارزجمندی را سامان داده است و آثار گرانقدری منتشر کرده و فرهنگ و میراث مکتوب شیعه را فربه ساخته است، بدین سان اندک خرده گیری ها بر این مجموعه هرگز به معنای

کاستی نگری در تلاشهای آن مؤسسه ارجمند نخواهد بود. با بررسی اجمالی معجم عرضه شده، معلوم می شود که این مجموعه ارزشمند از کاستی هایی رنج می برد. یکی از علل نقص معجم، عدم استفاده گسترده از منابع مورد نیاز است. در کار تهیه معجم بیشتر بر فهراس نسخ خطی اتکا شده و از مراجعه به بسیاری از کتب تراجم و شرح حال ها و نیز کتابنامه های تخصصی غفلت شده و از همین رو جامعیت معجم به شدت کاهش یافته و نام و نشان کتبی که از این رهگذر از دست رفته اند، خود مجلدی ضخیم را تشکیل خواهد داد.^۱ ضعف دیگر معجم اتکا بر فهراس قدیمی و عدم اطلاع از محصولات جدید در بازار تحقیق و نشر است که در اثر آن، از بسیاری از کتب کلامی منتشر شده در دو دهه اخیر به صورت مخطوط یاد شده و یا از چاپ های قدیمی و غیر محقق آنها سخن رفته است. اعتماد بر فهراس کهن و عدم تحقیق گسترده نویسندگان معجم به حدی است که «شرح منظومه» حکیم سبزواری که از معروف ترین و رایج ترین کتب فلسفی است و بارها به چاپ رسیده، در معجم مورد بحث اینگونه معرفی شده: ج ۴، ص ۸۰: شرح غرر الفرائد فی العقائد. هادی بن مهدی السبزواری.

۱. یکی از معدود منابع تراجم استفاده شده کتاب «اثر آفرینان» است که خود دچار ضعف شدید علمی و پژوهشی می باشد. ر. ک: همین مجله، ص ۶۲.

و هو شرح علی منظومته و قد صدره بمقدمة . المخطوط فی : دار الكتب - مصر ۲: ۵۱ .

و یا کتاب معروف فلسفی «المشاعر» از حکیم نامدار ملاصدرا که بارها به چاپ رسیده، در معجم تراث کلامی به این نحو عنوان شده :

ج ۵، ص ۱۱۴ : المشاعر . صدرالدين ... الشيرازي . وهو عدة مباحث فی واجب الوجود و صفات الله تعالی و اصاله الوجود . المخطوط فی : مدرسة الامام الصادق (ع) - قزوین .

و کتاب حدیثی معروف مرحوم شیخ حر عاملی «هدایة الامة الی احکام الائمة» که تلخیصی از کتاب «وسائل الشیعه» است و توسط بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی در هشت جلد، تحقیق و چاپ شده، در معجم این گونه معرفی شده :

ج ۵، ص ۴۶۱ : هدایة الامة ... وهو فی اصول الدين وفروعه و ذکر فيه الاحادیث الواردة فی الله تعالی و النبوة و العدل و الامامة و المعاد . انظر : كشف الحجب : ۶۰۴ ، الذریعة ۲۵ : ۱۷۱ .

متأسفانه اشتباهات کتابشناختی این معجم که اندک هم نمی باشد، صحت آن را خدشه دار نموده و عدم دقت محققین باعث بروز اشتباهات عجیبی شده که خواننده اعتماد خود را به سایر مندرجات کتاب نیز از دست می دهد .
از باب نمونه :

الف . رساله «جبر و مقابله» ملک محمد بن سلطان حسین که کتابی است در دانش حساب و ریاضیات ، در جلد سوم معجم کلامی ، ص ۴۲۷ تحت عنوان «رساله جبر» ذکر شده .

ب . کتاب «اللمعات اللاهوتیه فی کشف العثرات البهائیه» نوشته میر سید احمد علوی شاگرد میرداماد - که مؤلف در آن (به گمان خویش) به بیان لغزش های علمی شیخ بهایی پرداخته - کتابی در ردّ فرقه ضاله بهائیه ، در جلد ۴ معجم ، صفحه ۵۶۹ ، ذکر گشته ا

ج . کتاب «ادیان و مهدویت - آراء و عقاید درباره مهدی (ع)» نوشته آقای محمد بهشتی در ج ۱ ، ص ۲۰۵ به شهید مظلوم آیه الله بهشتی نسبت داده شده ا و عجیب تر این که در همان جلد صفحه ۷۸ به نقل از کتاب «معجم ماکتب عن الرسول (ص)» همین کتاب با نام تحریف شده دوباره از شهید بهشتی دانسته شده و آمده : «آه یاه و مهدویت = آراء و عقاید درباره مهدی (ع) بالفارسیه . السيد الشهيد محمد حسین البهشتی» .^۳

د . کتاب «فرهنگ علوم فلسفی و کلامی» نوشته دکتر سید جعفر سجادی ، با بی دقتی تمام به آیه الله جعفر سبحانی منسوب گشته و در ج ۴ ، ص ۳۸۰ آمده :

«فرهنگ علوم فلسفی و کلامی . جعفر سبحانی التبریزی . وهو تنقیح لکتاب «فرهنگ علوم عقلی» المطبوع سنه ۱۴۰۳ ...

طبع فی : طهران ، امیرکبیر ، ۱۴۱۷ هـ .

هـ . کتاب «این است آیین ما» که ترجمه و توضیح کتاب «اصل الشیعه و اصولها» به قلم آیه الله مکارم شیرازی است ، در ج ۵ ، ص ۵۶۷ این گونه ذکر شده :

«این است - آئینه ما . مصطفی الزمانی . وهو ترجمة لکتاب اصل الشیعه ...» .

و . کتاب «گفتمان مهدویت» از آیه الله لطف الله صافی در جلد ۴ ، ص ۵۴۹ چنین معرفی شده :

«گفتمان مهدویت . علی الصافی گلپایگانی ...» .

و موارد فراوان دیگر که بعداً به برخی از آنها اشاره می کنیم . از نکات تأمل برانگیز معجم کلامی مورد بحث ، ذکر کتب فراوان با موضوعات غیر کلامی اعم از فلسفه ، عرفان ، فقه ، اصول ، حدیث ، تفسیر ، تاریخ و حتی رمان (۱) است .

کتب فلسفه ای چون مرحوم ملاصدرا ، حاجی سبزواری ، ملاعلی نوری ، آقا علی مدرس و ...

عرفایی چون صدرالدين قونوی ، قیصری ، جامی ، ابن ترکه و ... و نویسندگانی چون مرحوم جواد فاضل ، زین العابدین رهنما و ... و نیز برخی نویسندگان غربی چون : ایان باربور ، مارسل کاشن ، دکتر بوکای ، جان تان دنی و ... ظاهراً به صلاح حدیث نویسندگان معجم و با علم به مغایر بودن موضوع آنها با بحث کلام ، در معجم ذکر شده اند ؛ ولی موارد متعددی نیز دیده می شود که در اثر بی دقتی به معجم کلامی راه یافته اند ؛ از جمله :

«شرح معالم الدين» از استاد مصطفی اعتمادی که شرح معروف و مورد استفاده طلاب بر متن درسی رایج «معالم الاصول» است ، در ج ۴ ، ص ۹۱ تحت عنوان «شرح معالم الدين فی اصول الدين»^۱ ذکر شده . موارد دیگری از این دست در ادامه مقاله خواهد آمد .

چنان که اشاره شد ، شیوه معجم ، الفبایی است ، ولی از جهت ترتیب الفبایی نیز آشفتگی هایی در آن دیده می شود ؛ از جمله :

الف . کتاب «الله شناسی» که باید در حرف الف ذکر شود ، در ج ۴ ، ص ۴۱۲ این گونه عنوان شده : «فلسفه و کلام - الله شناسی ...» .

ب . کتاب «آئینه حریم» در شرح خطبه اوّل نهج البلاغه که در ج ۱ ، ص ۹۳ یاد شده ، مجدداً در ج ۴ ، ص ۴۱۱ این گونه ذکر شده : «فلسفه و کلام . عباس ایزدی . تفسیر و بیان للخطبة

۲ . ر . ک : تتمیم اهل الامل ، ص ۶۳ . گفتنی است که نام کنای در منبع مورد اشاره «النفحات اللاهوتیه» ذکر شده .

۳ . در این معجم همه جا از شهید مظلوم بهشتی با نام «سید محمد حسین» یاد شده که اشتباه است و نام شریف ایشان «سید محمد» بوده . ر . ک : پیشازان شهادت در انقلاب سوم ، ص ۹ .

الاولی من نهج البلاغه

ج. کتاب «آته الحق» علامه حسن زاده، در ج ۱، ص ۵۱۵ ذکر شده و دوباره در ج ۵، ص ۲۲۰ با عنوان «مفهوم حق» ذکر شده. نیز کتاب «نهج الولاية» و «رسالة قضا و قدر» در جای خویش ذکر گشته و مجدداً تحت عنوان «مفهوم امامت و غیبت» و «مفهوم قضا و قدر» آمده.

د. کتاب «مبانی رسالت انبیاء در قرآن» نوشته عبدالله نصری (چاپ سروش) در ج ۵، ص ۳۲۱ معرفی شده و دوباره در ص ۲۵۶ آمده:

«نبوت . عبدالله نصری . يتحدث فيه المؤلف عن مبانی رسالة الانبياء في القرآن الكريم ... سروش ، ۱۴۱۸هـ»

اکنون با درنگی بیش تر به بررسی برخی از اشتباهات علمی راه یافته به این معجم می پردازیم و سپس برخی از اشتباهات ناشی از متعدد پنداشتن کتب یا رسائل واحد را که آمار ارائه شده از کتب کلامی را از واقعیت دور نموده، متذکر می شویم که با اصلاح آنها و اضافه نمودن انبوهی از کتب کلامی که ذکری از آنها در کتب عمومی و تخصصی شرح احوال آمده، می توان دورنمایی از تلاش های علمی متکلمان شیعه - رحمهم الله تعالی - را در ویرایش دوم این معجم به نمایش گذاشت. به امید آن روز.

بخش اول

۱. ج ۴، ص ۱۵۰: «الصابغی فی شرح الکافی = شرح اصول الکافی = الشافعی . خلیل بن غازی». کتاب «الشافعی» که در اینجا با «الصابغی» یکی دانسته شده، شرح عربی مرحوم ملاخلیل بر کافی است. و «الصابغی» شرح فارسی آن مرحوم بر کافی (نه اصول کافی فقط) می باشد و از هر دو شرح نسخ خطی فراوانی موجود است.

۲. ج ۱، ص ۱۵۲: «اثبات الواجب (القدیم) = صیت و صدا (رسالة ... جلال الدین الدوانی) رسالة صیت و صدا که سال ها پیش با عنوان «رسالة صیحه و صدا» به اهتمام آقای محمدرضا اظهري تصحیح و در مجله «مشکوة» به چاپ رسیده (و در معجم به آن اشاره نشده) رساله ای فارسی است که نسخ متعددی از آن موجود است و نویسندگان معجم آن را با رسالة «اثبات واجب» که رساله ای معروف و به زبان عربی است، یکی دانسته اند! و نوشته اند: «طبع فی الاستان، حجریه».

۳. ج ۴، ص ۲۵: «شرح الباب الحادی عشر = الشرح الکبیر . الشیخ نجم الدین خضر ...». و همین جلد، ص ۷۵: «الشرح الصغیر للباب الحادی عشر . نجم الدین الشیخ خضر ...».

دو عنوان ذکر شده هیچ یک اسم اصلی کتاب شیخ نجم الدین نبوده و نام دو شرح کبیر و صغیر وی عبارت است از: «جامع الدرر» و «مفتاح الغرر» که اولی در ج ۲، ص ۴۰۸ و دومی در ج ۵، ص ۲۱۸

عنوان شده و نویسندگان معجم متوجه یگانگی آنها نشده اند.

در ج ۵، ص ۶۷ نیز آمده: «مختصر جامع الدرر ... نجم الدین خضر ... وهو تلخیص لکتابه جامع الدرر ومفتاح الغرر.».

کتاب مورد اشاره همان «مفتاح الغرر» یا شرح صغیر شیخ نجم الدین است و از آنچه ذکر شد، نادرستی توضیحات ذیل آن معلوم می گردد.

۴. ج ۲، ص ۹۱: «بهجة الحدائق فی الکلام والعقائد . علاء الدین محمد گلستانه وهو الجزء الثاني من الکتاب ويعرف بنسم (کاشف الاسماء) فی شرح نهج البلاغه.»

در این معرفی اشتباهات عجیبی رخ داده: الف. «بهجة الحدائق» شرح نهج البلاغه است نه «فی الکلام والعقائد».

ب. «کاشف الاسماء» شرح اسماء الحسنی است نه شرح نهج البلاغه.

ج. «کاشف الاسماء» جلد دوم بهجة الحدائق نبوده و خود کتابی مستقل است.

د. نام شرح اسماء الحسنی علامه گلستانه «روضه العرفاء» است که در چاپ سنگی و ناقص آن که به اهتمام مرحوم آقا نجفی مسجد شاهی به طبع رسیده به نام «کاشف الاسماء» نامگذاری شده و بعدها در بسیاری از کتابشناسی ها، اشتباهاً به خود مرحوم آقاجنقی منسوب شده؛ از جمله در ج ۴، ص ۴۸۲ از همین معجم.

گفتنی است که با این که فهرست نسخ مدرسه مروی جزء منابع کتاب ذکر شده، نامی از «شرح اسماء حسنی» علامه حاج محمدجعفر آباة ای که در ص ۳۳۲ آن فهرست معرفی شده، در معجم ذکر نشده. و کم له من نظیر.

۵. ج ۲، ص ۲۴۵: «ترجمة الرحلة المدرسية . المترجم مجهول وهو فی ثلاث مجلدات ...».

و ج ۵، ص ۷۵: «مدرسة سیار . المترجم: محمد علی بن ابی القاسم الوحیدی الکرمانشاهی . ترجمة لکتاب «الرحلة المدرسية» ...».

چنان که مشاهده می شود، مترجم کتاب «الرحلة» مجهول نبوده و تعدد عنوان صحیح نیست.

۶. ج ۳، ص ۵۹: «الحاشية علی کشف الفوائد ... محمد بن محمود عصّار اللواسانی الحسینی (۱۲۶۴-۱۳۵۶هـ) ... طبع فی طهران؛ ۱۳۰۵هـ».

و ج ۴، ص ۸۶: «شرح کشف الفوائد ... السيد محمد کاظم بن محمد الحسینی اللواسانی العصار الطهرانی (۱۲۶۵-۱۳۵۶هـ) طبع فی: ایران؛ ۱۳۰۵هـ».

ناگفته پیداست که مؤلفان معجم یک کتاب را یکبار به عنوان

حاشیه به پدری نسبت داده و بار دیگر همان را با عنوان شرح به فرزند او منسوب داشته اند که تنها مشخصات مورد اوّل صحیح است و مورد دوم تصحیف همان کتاب و مؤلف سابق است.

خاطر نشان می‌کنم که در معجم مورد بحث، آشفتگی زیادی در معرفی این پدر و فرزند که هر دو از مفاخر علمی شیعه محسوب می‌شوند، مشاهده می‌شود:

اولاً: هر جا که اثری از آنان معرفی شده، آن دو را یک نفر پنداشته و یک تاریخ تولّد و وفات برای آنها ذکر گردیده!

ثانیاً: سه شهرت متفاوت برای پدر ذکر شده به این شرح:

الف. ج ۲، ص ۱۱۶: «پاسخ به نامه» [کذا] السيد محمد عصّار الطهرانی المعروف بأشفته (۱۲۶۵-۱۳۵۶ هـ).

ب. ج ۲، ص ۱۲۶: «پرسش و پاسخ». السيد محمد عصّار بن محمود اللواسانی الطهرانی (۱۲۶۵-۱۳۵۶).

ج. ج ۲، ص ۳۷۴: «توحید کمالی». السيد محمد بن محمود اللواسانی العصّار الطهرانی المعروف بـ«آقا کمال» (۱۲۶۴-۱۳۵۶ هـ) وهو عبارة عن مذاکرات فارسیه فی التوحید بین المؤلف ومعلّمه ...».

در مورد لقب اخیری که به مرحوم عصّار نسبت داده شده، باید گفت که «توحید کمالی» مباحثه‌ای است بین معلّمی فرضی و شاگردش که در این مناظره به نام آقا کمال فرض شده و محققان آن را لقب مرحوم عصّار پنداشته‌اند!

ثالثاً: در ج ۱، ص ۱۶۸ کتاب «اجابة الدعاء فی مسألة البداء» از سید محمد کاظم عصّار لواسانی طهرانی (۱۲۶۵-۱۳۵۶ هـ)

معرفی شده، که در مشهد ضمن مجموعه رسائل چاپ شده و در ج ۲، ص ۳۰ آمده: «البداء (رساله ...) السيد محمد کاظم

عصّار بن محمود اللواسانی الطهرانی (۱۲۶۵-۱۳۵۶ هـ) طبع فی: مشهد ... ضمن مجموعه فی ثلاث رسائل که تاریخ تولّد و وفات پدر برای پسر ذکر شده و در مورد دوم سید محمد کاظم را فرزند سید محمود نوشته که جدّ اوست و پدرش سید محمد است.

۷. ج ۵، ص ۱۳۰: «مصباح الظلام ... السيد محمد باقر ... الحائری (الحجّة) ... وقد شرحها المصنّف نفسه وسمی الشرح «نور الافهام» ...».

و ج ۵، ص ۴۳۴: «نور الافهام فی شرح (ارجوزة) مصباح الظلام ... السيد حسن بن محمد الحسينی اللواسانی ...».

حقیقت آن است که شارح ارجوزة «مصباح الظلام» سید حسن لواسانی است نه خود مصنّف که در مورد اوّل به آن اشاره شده. در الذریعه (ج ۲۴، ص ۳۵۸) آمده:

«طبع بمباشرة السيد الحاج ميرزا حسن اللواسانی ... و شرحه هو بنفسه وسمی الشرح ...».

نگارنده، شرح عالمانه سه جلدی مرحوم لواسانی را که در سال ۱۳۵۷ هـ در صیدا به چاپ رسیده در اختیار دارد که از هر جهت شایسته توجه و احیاء می‌باشد.

۸. ج ۵، ص ۴۴۷: «نور الهدایة ومصدر الولاية». محمدرضا نجیب الدین التبریزی ... قال صاحب الذریعة: انه فی العرفان و ذکر آصف فکرت انه فی الاخلاق؛ بینما فی النسخة الخطیة ... قال انه فی تجلیات الحق ... وفی اصول الدین الخمسه.»

کتاب مزبور کتابی عرفانی است که قطب سلسله ذهبیه آن را نگاشته و نویسندگان معجم که معرفی کتاب تنها به سخن صاحبان فهارس اعتماد دارند، آن را کتابی کلامی پنداشته و ذکر کرده‌اند.

۹. ج ۴، ص ۴۱۵: «فوائد الامة فی رد شیطاين الکفرة». محمد تقی بن عبدالرحیم ایوان کیفی ... طبع فی طهران حجریه.»

و همان جلد، ص ۴۷۰: «قوام الامة فی رد الشیاطین الکفرة ... محمد تقی ... المسجد شاهی (آقانجفی) طبع فی ایران حجریه.»

عنوان اوّل تصحیف عنوان دوم است و مؤلف آن شیخ محمد تقی آقانجفی نواده شیخ محمد تقی ایوان کیفی است نه جدّ مذکور وی.

کتاب «هدایة الامة» نیز که در جلد ۵ معجم به نقل از مقدمه «مصقل صفا» ذکر شده، نام دیگر همان «قوام الامة» است و کتاب مستقلاً نمی‌باشد.

۱۰. ج ۵، ص ۱۶۷: «معارج الیقین فی اصول الدین. المؤلف: مجهول ... المخطوط فی: مکتبه سلطنتی».

کتاب مورد اشاره همان کتاب حدیثی معروف «جامع الأخبار» است که نسخ فراوانی از آن در دست است و بارها به چاپ رسیده و در ج ۲، ص ۴۰۶ همین معجم معرفی شده و مؤلف آن را «محمد بن محمد السبزواری» (ق ۷) ذکر کرده‌اند.

۱۱. ج ۵، ص ۳۲۴: «المهدی المنتظر (ع)». السيد صدر الدین بن اسماعیل الموسوی ... وقد ترجمه مهدی فقیه کرمانی ... طبع

فی ... قم مکتب الاعلام الاسلامی ... باهتمام باقر خسروشاهی، (ونحتمل بالفارسیة) ...».

نام کتاب مرحوم آیه الله سید صدر الدین صدر «المهدی» است و نام مترجم آن نیز مهدی فقیه ایمانی است. چاپ تحقیقی آن توسط سید باقر خسروشاهی در قم به انجام رسیده است و نویسندگان معجم به راحتی می‌توانستند به آن دسترسی پیدا کرده و با اجتهاد خویش نویسند: «ونحتمل بالفارسیة! و محقق کتاب را مترجم پندارند.

گفتنی است که در ج ۲، ص ۴۴۳ ذیل عنوان «جنة المأوی» از علامه کاشف الغطاء نیز آمده: طبع فی تبریز ... تحقیق و تعلیق

محمدباقر بن محمد مهدی بن محمد حسین خاتون آبادی (ق ۱۳ هـ) ... انتشارات نقطه».

با وجود شرح حال دقیقی که در ابتدای کتاب از مؤلف به دست داده شده، نویسندگان معجم شخص دیگری را به جای مؤلف ذکر کرده اند.

مترجم «اناجیل اربعه» مرحوم علامه سید محمدباقر بن میر محمد اسماعیل بن میر محمدباقر خاتون آبادی متوفای ۱۱۲۷ هـ و مدفون در مقبره پدر علامه اش در تخت فولاد اصفهان است.

۱۵. ج ۴، ص ۳۳۶: «الغدیریہ ... الکفعمی (۹۰۵ هـ) قصیده فی ۱۰۰ بیت اوردها بتمامها فی کتابه «لواء الحمد» ... انظر: الذریعه. «کتاب «لواء الحمد» چنانکه در الذریعه اشاره شده و در ج ۴، ص ۵۷۲ همین معجم آمده تألیف صارم الدین محمد شریف اردستانی است نه شیخ کفعمی.

۱۶. ج ۱، ص ۱۶۴: «اثبات ولایت حقه الهیه = رساله نور الانوار و علم غیب امام. علی النمازی»

در عنوان بالا دو کتاب مستقل از مرحوم علامه نمازی شاهرودی که هر دو نیز به چاپ رسیده تحت یک عنوان ذکر شده است!

نیز ج ۲، ص ۲۴۹: «ترجمه شرح باب حادی عشر = آیین رستگاری = گفتار رستگاران و جامع. المترجم: محسن عمادزاده و محمدعلی المرعشی الشهرستانی و محسن صدر رضوانی». که سه ترجمه مستقل و متفاوت از یک متن، تحت یک عنوان آمده.

همچنین ج ۲، ص ۱۶۵: «تجزیه و تحلیل عقائد فرقه و هابیه = نقدی بر اندیشه و هابیان = فرقه و هابی. علی بن اسماعیل الدوانی و حسن الطارمی.»

دو ترجمه مستقل از یک متن که توسط دو نفر انجام شده، در یک عنوان ذکر شده و کاری مشترک قلمداد گشته!

و نیز ج ۱، ص ۶۹ دو ترجمه مستقل از کتاب «الامام المهدی من المهدي الى الظهور» را یک ترجمه محسوب نموده اند.

۱۷. از اشتباهات عجیب معجم این است که استاد معاصر محمد رضا حکیمی سبزواری و مرحوم محمد رضا حکیمی حائری را یکی دانسته اند و در ج ۱، ص ۴۳۶ و ج ۳، ص ۲۳۰ برای استاد حکیمی سبزواری - اطال الله بقائه - سال ۱۴۱۲ هـ به عنوان سال وفات ذکر شده! نیز در ج ۱، ص ۵۰۹ برای عالم جلیل معاصر سید محمدباقر خوانساری مؤلف کتاب «انصاف در امامت» سال ۱۳۵۵ هـ به عنوان سال وفات ایشان!! ذکر شده.

۱۸. در ج ۵، ص ۳۲۱ مرحوم شیخ محمدجواد نجفی، مترجم «المهدی (ع)» را محمدجواد النجفی آل شیخ الجزائری (۱۲۹۸-۱۳۷۸) دانسته و در همان جلد، ص ۱۳۷ مؤلف «مصلح جهان مهدی صاحب الزمان» را محمدجواد بن حسن النجفی

السید محمدعلی القاضی الطباطبائی (نحتمل بالفارسیه)! تعلیقات مورد اشاره که همراه اصل کتاب آمده در ج ۲، ص ۲۸۳ مجدداً با عنوان «تعلیقات علی جنة المأوی» عنوان شده و بدون ذکر مشخصات آن گفته شده: «انظر: اللوامع الالهیه: ۶۵۹»

تعلیقات مرحوم علامه شهید قاضی بر «الفردوس الاعلی» نیز که اثر مستقلی نبوده و با خود کتاب به چاپ رسیده و در عنوان مربوطه معرفی شده، دوباره در ج ۲، ص ۲۸۳ تحت عنوان «تعلیقات علی الفردوس الاعلی» عنوان گشته و فرموده اند: «انظر: اللوامع الالهیه: ۶۵۹».

۱۲. ج ۵، ص ۴۷۸: «هدیه الانام فی احوال الامام. عبدالله المامقانی ...».

نام صحیح کتاب «هدیه الانام فی حکم اموال الامام» و رساله ای فقهی است، ولی نویسندگان معجم گمان کرده اند که شرح حال یکی از ائمه است!

در ج ۳، ص ۱۲۱ نیز کتاب «الحق المبین فی قضیه امیر المؤمنین (ع)» از مرحوم ذبیح الله محلاتی بدون هیچ توضیحی آمده؛ که موضوع آن قضاوت های حضرت است و کتابی کلامی نیست.

کتاب اخلاقی «الطریق الی الله» نیز به گمان این که کتابی کلامی است در ج ۴، ص ۱۹۳ ذکر شده.

در ج ۴، ص ۲۱۵ کتاب «العدالة» آیه الله سید تقی قمی را که بحثی فقهی است ذکر کرده و نوشته اند: «وهو فی اصل العدل من اصول الدین الخمسة»! و ج ۱، ص ۲۳۹: «ازاحة الشبهات. السید عبدالله شیرازی». که این کتاب نیز کتابی فقهی بوده و نام کامل آن «ازاحة الشبهات فی الشک فی الركعات» است. ر. ک: چهره ای پر فروغ ...، مدرسه امام امیر المؤمنین (ع) مشهد، ص ۲۸۱.

نیز «گلشن توحید» از ابراهیم شاهی که شرحی منظوم بر مثنوی مولوی است، به عنوان «منظومه شعریه فی التوحید» در ج ۴، ص ۵۵۰ ذکر شده و چون از چاپ مصحح آن خبر نداشته اند، به ذکر نسخ خطی آن در آمریکا و استانبول و مصر پرداخته اند.

کتاب «اصول معتبره» از سید محمد حسین رضوی و «ابراهین العقول» شویهی از کتب اصول فقه، و نیز کتاب «حیات جاوید» مرحوم شیخ محمد تقی آملی از کتب اخلاقی بوده که بر اثر ابهام در اسم کتاب، اثری کلامی فرض شده و در معجم راه یافته اند.

۱۳. ج ۳، ص ۵۲۶: «سراج القلوب. عبدالله الحسینی المدنی ... المخطوط فی مکتبة الحرم - قم.»

این کتاب که تنها یک نسخه خطی از آن معرفی شده، کتاب معروف «سراج القلوب» نوشته ابونصر محمد بن القطان مروزی است، که تاکنون ده ها بار به صورت مختلف به چاپ رسیده است.

۱۴. ج ۲، ص ۲۲۸: «ترجمه اناجیل اربعه. المترجم سید

البلاغی (۱۲۸۰-۱۳۵۲) ذکر نموده که هر دو اشتباه است و مؤلف هر دو کتاب مرحوم شیخ محمدجواد نجفی (۱۳۴۲-۱۴۱۹ هـ. ق.) مؤلف کتاب «ستارگان درخشان» و «تفسیر آسان» است.^۶

۱۹. ج ۴، ص ۵۴۷: «گفتار خوش یارقلی». محمد اسماعیل بن محمدعلی المحلاتی النجفی ...».

مؤلف کتاب فوق شیخ محمد محلاتی است فرزند محمد اسماعیل بن محمدعلی محلاتی مؤلف کتاب «انوار العلم والمعرفة» که در ج ۱، ص ۵۲۳ معرفی شده و در همین جلد، ص ۵۲۱ به نقل از «ایمان الشیعه» با نام «انوار الحکم» دوباره عنوان شده.

۲۰. ج ۳، ص ۱۰۶ کتاب «حسام الشیعه» و ج ۲، ص ۱۴۸ کتاب «تأویل الآیات الباهره» را به مرحوم شیخ محمدتقی آقانجفی مسجدشاهی نسبت داده اند که هر دو اشتباه است و مؤلفین دو کتاب مزبور در کتاب «تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان، ج ۱، ص ۳۷۱-۳۷۶» معرفی شدند.

۲۱. ج ۳، ص ۷۳: «حجة الاسلام وبرهان الملة = بقاء الروح (رساله در ...)». ملاعلی نوری. در اینجا نیز کتاب مفصل «حجة الاسلام» حکیم شهیر ملاعلی نوری، با رساله مختصر «بقاء الروح» که منسوب به ایشان است یکی فرض شده و معرفی شده اند!

۲۲. ج ۴، ص ۲۷۰: «عقیده الحق». السید حسن بن الحسین الیزدی الفالی. بالاردو کتاب نامبرده فارسی است نه اردو و مؤلف آن مرحوم سید حسن فانی است.

در ج ۳، ص ۷۴ «روح الایمان فی لزوم معرفة الانسان» را رد بهائیت! دانسته اند که با مراجعه به آن نادرستی معرفی مزبور معلوم می شود.

۲۳. ج ۴، ص ۳۴۶: «غیبت و رجعت». مجتبی القزوینی الخراسانی وهو الجزء الخامس من کتابه «بیان الفرقان». طبع فی مشهد ۱۳۸۰ هـ.

و همان جلد، ص ۳۵۷: «الغیبة، الرجعة، الشفاعة. عبدالله واعظ یزدی. وهو الجزء الخامس من کتابه «بیان الفرقان». طبع فی ایران ۱۳۸۰ هـ. انظر: معجم ما کتب ...».

کتاب «بیان الفرقان» چنانچه در جلد ۲ ص ۱۰۳ ذکر شده تألیف مرحوم قزوینی است و نویسندگان پس از تکرار آن در این جلد، در عنوانی دیگر آن را به واعظ یزدی نسبت داده اند! این اشتباه از آنجا ناشی شده که بیان الفرقان به اهتمام مرحوم یزدی به چاپ رسیده چنانچه در ج ۵، ص ۳۴۳ مجدداً جلد چهارم «بیان الفرقان» را عنوان نموده و بدون ذکر نام مؤلف نوشته اند:

«میزان القرآن: الجزء الرابع من بیان الفرقان: الامامة. باهتمام عبدالله واعظ الیزدی طبع فی مشهد ...».

۲۴. ج ۱، ص ۳۱۱: «اصول الدین». عبدالله بن محمد ظهیر

الهرندی. کتاب فی ثلاثه اجزاء». و ج ۳، ص ۲۸۷: «دلائل الدین من طریق الجزم والیقین». عبدالله بن محمدهادی الهرندی ... تقع فی ثلاث مجلدات ...».

دو عنوان بالا نیز یکی بوده و تصحیف در نام مؤلف باعث متعدد پنداشتن آنها شده. مؤلف: عبدالله بن محمدهادی بن محمدظهیر هرندی صاحب «نور القبور» است که در ج ۵، ص ۴۴۱ ذکر شده.

۲۵. ج ۳، ص ۳۳۶: «راه مهدی (ع)». ناصر الخسروشاهی ... مکتب الاعلام الاسلامی ۱۴۲۱. کتاب نامبرده نوشته مرحوم آیه الله سید رضا صدر است که به اهتمام سید باقر خسروشاهی در قم به چاپ رسیده و در تنها معجم کلامی شیعه که در قم تهیه شده بدان گونه تحریف شده است. برآستی اگر کتابی که در سه سال قبل در مرکز علمی جهان شیعه به چاپ رسیده به این صورت معرفی شود، دیگر چه اعتمادی به سایر معرفی های معجم از کتبی است که در طی قرون متمادی نگاشته شده است!

در ج ۳، ص ۵۲۳ کتاب «سر الاسراء» را نوشته «سعادت علی پرور» دانسته اند که مؤلف آن استاد «علی سعادت پرور» از فضایی معاصر است.

در چند موضع از معجم، ملا اسماعیل واحدالعین بن محمد سمیع (م ۱۲۴۲) را «محمد اسماعیل بن سعید (سمیع) م ۱۲۷۷ هـ» ذکر نموده و ظاهراً به اجتهاد خویش سمیع را به سعید تبدیل نموده اند. در ج ۴، ص ۳۱ علی بن محمدحسن الاردکانی ناسوتی را «التاسوتی» نوشته اند.

۲۶. ج ۳، ص ۸۴: «حدائق العارف فی طرق المعارف. بهاءالدین محمدصادق بن ابوالقاسم بن محمدباقر الموسوی المختاری الخواجونی النائینی.»

مؤلف کتاب به نوشته الذریعه ج ۶، ص ۲۸۸: «سید بهاءالدین محمدبن محمدباقر حسینی مختاری» است و معلوم نیست شخصی که در معجم ذکر شده، اصلاً وجود خارجی داشته باشد.

متأسفانه اشتباهات معجم بسیار بیشتر از آن است که در یک مقاله بگنجد؛ لذا از طرح سایر مواردی که یادداشت شده بود، چشم پوشی نموده و به بخش دوم می پردازیم.

بخش دوم:

چنانکه دیدیم بسیاری از کتب کلامی بر اثر اشتباهات گوناگون دو یا چندبار در معجم ذکر شده اند. در این بخش به برخی دیگر از موارد تکرار بدون اشاره به منشأ اشتباه می پردازیم.

۱. ج ۱، ص ۳۱۲: «اصول الدین». علی اکبر بن محمدباقر اژه ای. مخطوط.

- ج ۳، ص ۴۹۹: «زبدة المعارف على أكبر بن محمد باقر ازه ای. مطبوع.»
۲. ج ۱، ص ۳۵۰: «اصول دین و بیان اعتقادات و اخلاق. حسینعلی بن نوروزعلی التوسرکانی.»
- ج ۵، ص ۳۶۹: «نجات المؤمنین. حسین علی بن نوروزعلی التوسرکانی.»
۳. ج ۲، ص ۲۵۶: «ترجمة الفصول المختارة خوانساری.»
- ج ۵، ص ۳۷: «مجالس در مناظرات خوانساری.»
۴. ج ۱، ص ۱۷۰: «الاجتهاد فی مقابل النص ...»
- ج ۵، ص ۳۸۴: «النص والاجتهاد ...»
۵. ج ۲، ص ۱۳۹: «پیغمبر شناخته شده. محمدعلی بن محمدحسین الانصاری القمی (۱۲۹۰-۱۳۶۳).»
- ج ۵، ص ۶۰: «محمد پیغمبر شناخته شده. محمدعلی الانصاری القمی (۱۳۲۹-۱۴۰۵).»
۶. ج ۱، ص ۴۳۳: «الالهیه (رساله) = الجبر والتفویض = الرد علی اهل الجبر والتفویض (رساله ...) = شرح رسالة الجبر والتفویض = شرح رسالة الامام علی النقی (ع). محمدخلیل بن محمد اشرف القاتنی.»
- ج ۵۰، ص ۴۳۷: «نور البصر فی حل مسائل الجبر والقدر. محمدخلیل بن محمد اشرف القاتنی»
۷. ج ۱، ص ۴۹۳: «الامر بین الامرین. خلیل بن الغازی القزوینی»
- ج ۴، ص ۴۵۳: «قضا و قدر (رساله ...) المولی خلیل القزوینی.»
۸. ج ۱، ص ۴۳۷: «امام شناسی (حیة القلوب) ...»
- ج ۳، ص ۱۶۳: «حیة (ت) القلوب: اثبات الامامة ...» کذا.
۹. ج ۳، ص ۱۳۷: «حقیقه الامر. محمد رفیع الدین نظام العلماء ...»
- ج ۴، ص ۴۶۰: «القضاء والقدر. محمد رفیع بن علی اصغر نظام العلماء ...»
۱۰. ج ۱، ص ۲۵۷: «اسرار معراج پیامبر اسلام (ص). محمدعلی القرنی (...-۱۴۱۸)
- ج ۴، ص ۵۰۰: «زبدة المنهاج فی اسرار المعراج. علی بن محمد بن ابراهیم القرنی (۱۳۳۲-۱۴۱۹).»
۱۱. ج ۱، ص ۴۱۰: «افعال العباد. دوانی ...»
- ج ۳، ص ۲۲۰: «خلق الاعمال دوانی ...»
۱۲. ج ۲، ص ۴۰۰: «ثمره شجرة الهیه ...»
- ج ۵، ص ۲۴۲: «ملخص الشجرة الالهیه ...»
۱۳. ج ۱، ص ۶۸: «أشئای اجمالی با اصول دین. جعفر الشوشتری ...»
- ج ۱، ص ۳۰۵: «اصول الدین. جعفر بن حسین التستری النجفی ...»
- ج ۵، ص ۳۱۳: «منهج الرشاد جعفر بن حسین ... التستری ...»
۱۴. ج ۱، ص ۳۰۵: «اصول الدین. قوام الدین جعفر ... الحویزی ... مخطوط.»
- ج ۲، ص ۱۸۷: «تحفه سلطانی. شیخ الاسلام محمد جعفر ... النکره ای. مطبوع.»
۱۵. ج ۱، ص ۳۵۸: «اصول عقائد. بهاء الدین جعفر ... المحلاتی (۱۳۱۴-۱۴۰۱هـ).»
- ج ۳، ص ۴۷۱: «رهنمای حق. بهاء الدین بن جعفر المحلاتی (۱۳۱۴هـ-...)»
۱۶. ج ۱، ص ۱۲۱: «اثبات الحق (فی ترجمة احقاق الحق). محمد النائینی ...»
- ج ۲، ص ۲۲۱۰: «ترجمان الحق ولسان الصدق = ترجمه احقاق الحق ... النائینی.»
۱۷. ج ۴، ص ۱۶۲: «صراط النجاة. محمدباقر المجلسی.»
- ج ۵، ص ۳۶۶: «نجات یا اصول عقائد. محمدباقر المجلسی.»
۱۸. ج ۴، ص ۳۴۸: «الغیبة. المترجم: حسن بن محمد ولی الارومی ...»
- ج ۵، ص ۳۲۷: «مهدی موعود. المترجم: حسن بن محمد ولی الارومی ای ...»
۱۹. ج ۳، ص ۱۵۸: «حول الرؤیة ...»
- ج ۴، ص ۵۲۶: «کلمة حول الرؤیة ...»
۲۰. ج ۵، ص ۳۲۴: «مهدی منتظر. (محمد) جواد المحولاتی ...»
- ج ۵، ص ۳۲۶: «مهدی منتظر (عج). محمد جواد الخراسانی ...»
۲۱. ج ۴، ص ۸۷: «شرح كشف المراد. ابو الحسن الشعرانی (۱۳۲۳-۱۳۹۴هـ).»
- ج ۴، ص ۹۸: «شرح و ترجمه كشف المراد ابو الحسن بن محمد بن غلام حسین الشعرانی (۱۳۲۰-۱۳۹۶هـ) کذا.»
۲۲. ج ۵، ص ۲۸۰: «منهاج المعارف ...» کذا.
- ج ۵، ص ۳۱۱: «منهاج المعارف یا فرهنگ عقائد شیعه ...»
۲۳. ج ۳، ص ۱۳۴: «حقیقت ایمان. العبد الغفار [کذا] التوسرکانی.»
- ج ۳، ص ۴۷۴: «روح الايمان. السيد عبدالغفار التوسرکانی.»
۲۴. ج ۲، ص ۴۵۵: «جواب (رد) شبهات (ابليس) الشیاطین (رساله فی ...) ... القاضي السيد نورالله التستری.»
- ج ۳، ص ۳۵۹: «رد الشیطان (رسالة فی ...) القاضي نورالله التستری.»
۲۵. ج ۱، ص ۱۳۵: «اثبات معاد جسمانی = المعاد الجسمانی.»
۷. این کتاب که از بهترین کتب عقائد شیعه محسوب می شود توسط نگارنده در دست تصحیح و تحقیق است.
۸. این رساله با نام «شبهات ابليس» با تصحیح و مقدمه نجیب مایل هروی در مجله «معارف» دوره هفتم شماره سوم چاپ شده.

- محمدحسین الاصفهانی . مخطوط .
 ج ۵، ص ۱۵۹: «المعاد الجسمانی = زاد السالك = زاد المسافر .
 محمدحسین الاصفهانی . مطبوع .
 ۲۶ . ج ۳، ص ۵۴۴: «سلسله بحثهای عقائد و مذاهب
 (معاد و جهان پس از مرگ ...» .
 ج ۵، ص ۱۶۲: «معاد و جهان پس از مرگ ...» .
 ۲۷ . ج ۳، ص ۲۹۷: «دو مکتب در اسلام ...» .
 ج ۵، ص ۵۲۷: «ویژگی ها و دیدگاه ها [کذا] دو مکتب در اسلام ...» .
 ۲۸ . ج ۱، ص ۳۶۰: «اصول عقائد . محسن القرائی (۱۳۶۴-...)» .
 ج ۳، ص ۲۶۵: «درس هایی از قرآن . محسن القرائی (۱۳۶۴-...)» .
 ج ۵، ص ۴۹: «مجموعه درس هایی از قرآن . محسن القرائی
 (۱۳۶۶-...)» .
 ۲۹ . ج ۴، ص ۲۴۸: «عقائد تشیع . المترجم . محمد محمدی ...» .
 ج ۵، ص ۹۶: «مسائل اعتقادی از دیدگاه تشیع . المترجم
 محمد محمدی ...» .
 ۳۰ . ج ۳، ص ۲۹۶: «ده مقاله پیرامون مبدأ و معاد ...» .
 ج ۵، ص ۲۶: «المبدأ والمعاد ...» .
 ۳۱ . ج ۱، ص ۹۲: «آئین ما . ناصر مکارم الشیرازی . انظر:
 قرآن و آخرین پیامبر» .
 ج ۱، ص ۵۶۶: «این است آئین ما . المؤلف ... کاشف
 الغطاء . ترجمه و شرح : ناصر مکارم الشیرازی . مطبوع» .
 ج ۱، ص ۵۶۷: «این است - آئینه ما . مصطفی الزماني [!]
 و هو ترجمه لکتاب اصل الشیعه و اصولها لمحمدحسین کاشف الغطاء» .
 ۳۲ . ج ۵، ص ۲۴: «مبدأ و معاد . سید جلال الدین الآشتیانی ...
 قم مکتب الاعلام الاسلامی ، ۱۴۱۷ هـ .» .
 ج ۵، ص ۲۷: «المبدأ والمعاد ... ملاصدرا الشیرازی ...» .
 ج ۵، ص ۲۳۲: «مقدمه مبدأ و معاد ملاصدرا . السید
 جلال الدین الآشتیانی ...» .
 ۳۳ . ج ۵، ص ۷۳: «مخیریه . السید محمد تقی . و هی قصیده ...» .
 ج ۵، ص ۳۰۳: «المنظومة المخیریه . السید محمد تقی ...
 القزوينی ...» .
 ۳۴ . ج ۲، ص ۲۵۸: «ترجمه مبدأ و معاد . سید احمد اردکانی ...
 تقدیم و تصحیح ... آشتیانی ... تحقیق عبدالله النورانی» .
 ج ۴، ص ۹۸: «شرح و ترجمه مبدأ و معاد = مبدأ و معاد ...
 الاردکانی ... طبع بمساعدة عبدالله النورانی» .
 ۳۵ . ج ۴، ص ۲۴۸: «العقائد الجعفریه ... و هو عين الفن
 الاوّل من كشف الغطاء» .
 ج ۴، ص ۵۰۸: «كشف الغطاء ... الاوّل : فی اصول الدین
 سماء بالعقائد الجعفریه» .
 ۳۶ . ج ۱، ص ۳۰۷: «اصول دین (و کرائم اخلاق) . ذوالمجدین
 زین العابدین .
 وج ۱، ص ۳۶۶: «اصول عقائد و کرائم اخلاق . زین العابدین
 ذوالمجدین .»
 ۳۷ . ج ۱، ص ۱۳۴: «اثبات الله تعالی = حاشیه علی شرح
 الهیات التجرید . فخر الدین محمد ... الاسترآبادی»
 وج ۳، ص ۳۳: «حاشیه شرح التجرید . فخر الدین محمد بن
 حسین الحسینی السماکی» .
 ۳۸ . ج ۱، ص ۲۱۱: «الاربعون حدیثا فی المعارف . القاضی
 محمد سعید القمی (۱۰۴۹- بعد ۱۱۲۶)» .
 وج ۴، ص ۲۱: «شرح الاربعین . محمد سعید ... القمی
 (۱۱۰۳-۱۰۴۹)» .
 ۳۹ . ج ۳، ص ۲۷۲: «دروس فی العقائد الاسلامیه . مکارم
 الشیرازی» .
 وج ۳، ص ۵۴۴: «سلسله الدروس الدینیة فی العقائد الاسلامیه .
 مکارم الشیرازی» .
 ۴۰ . ج ۲، ص ۴۴۹: «جهنّم چرا؟ محمدحسن قدردان القراملکی» .
 ج ۲، ص ۴۸۲: «جهنّم چرا؟ محمدحسن قدردان قراملکی» .
 ۴۱ . ج ۲، ص ۲۳۱: «ترجمه بحار الانوار (بخش امامت) .
 موسی الخسروی» .
 وج ۲، ص ۲۲۷: «ترجمه جلد هفتم بحار الانوار . موسی الخسروی» .
 ۴۲ . ج ۳، ص ۵۰۳: «زندگی پس از مرگ . ابوالحسن الرفیعی
 القزوينی (۱۳۰۸-۱۳۴۵)» .
 ج ۵، ص ۱۵۰: «المعاد . السید ابوالحسن بن ابراهیم خلیل بن
 میر رفیع القزوينی (۱۳۰۶-۱۳۹۶) انظر : اعیان الشیعه» .
 ۴۳ . ج ۵، ص ۱۶۰: «معاد در نگاه عقل و دین . الشریعتی
 السبزواری ...» .
 ج ۵، ص ۱۶۰: «معاد در نگاه وحی و فلسفه . الشریعتی السبزواری ...» .
 ۴۴ . ج ۱، ص ۵۰۴: «الانسان بعد الدنیا ... (حیات پس از مرگ) ...» .
 وج ۳، ص ۱۶۰: «حیات پس از مرگ ...» .
 ۴۵ . ج ۵، ص ۳۱۴: «منهج الرشاد . جعفر بن خضر الجناجی
 النجفی آل [۱] کاشف الغطاء» .
 وج ۵، ص ۴۲۶: «نهج الرشاد لمن اراد السداد . جعفر
 البغدادی (النجفی) ...» .
 ۴۶ . ج ۴، ص ۵۶: «شرح حدیث العالم العلوی . محمد صالح بن
 محمد سعید الخلیخالی ...» .
 وج ۴، ص ۸۷: «شرح کلام امیر المؤمنین (ع) (صورة؟
 عاریة عن المواد عالیة عن القوة والاستعداد) ...»
 ۹ . ضبط صحیح این کلمه «صور» است . برای توضیح حدیث ر . ک : شرح
 فرود در آمدی ، ج ۴ ، ص ۲۱۸ .

ترجمه لکتاب منازل الآخرة»
 عنوان دوم نیز نامی است که ناشر بر کتاب محدث قمی نهاده
 و اصل کتاب «منازل الآخرة» فارسی است.
 با پوزش از خوانندگان محترم به خاطر طولانی شدن مقاله از
 ذکر سایر اشکالات و موارد تکراری صرف نظر کرد. و چند
 استدراک و توضیح، تقدیم علاقه مندان می نمایم:
 ۱. ج ۲، ص ۲۲۷: «ترجمه اکمال الدین و اتمام النعمة .
 سید علی الامامی الحسینی ...»
 نام این ترجمه «جنة المقام» است که در اثر ارزشمند «کتابنامه
 حضرت مهدی(ع)» که متأسفانه مورد مراجعه نویسندگان معجم
 نبوده، معرفی شده.^{۱۰}
 ۲. ج ۲، ص ۲۲۷: «ترجمه اکمال الدین . المترجم: مجهول.
 قال ... فی النجم الثاقب: ان الترجمة لبعض المعاصرين من
 سادات شمس آباد .»
 مترجم مورد اشاره که در «کتابنامه امام مهدی(ع)» نیز
 شناسایی نشده عالم ربانی مرحوم سید محمدعلی موسوی
 مازندرانی (۱۲۲۰-۱۲۸۸ هـ. ق) از علمای اصفهان است.^{۱۱}
 ۳. ج ۳، ص ۳۷۴: «الرد علی البهائیه . آغا رضا بن محمدحسین بن
 محمدباقر بن محمدتقی الاصفهانی . انظر: اعیان الشیعه» .
 نام رساله مزبور: «گوهر گرانها در ردّ عبدالبها» می باشد که
 در عموم گزارشاتی که از زندگی علامه فقیه ابوالمجد شیخ
 محمدرضا نجفی به دست داده شده، ذکر گردیده است.
 ۴. ج ۴، ص ۳۰: «شرح اصول الکافی . محمد بن عبدعلی
 آل عبدالجبار القطیفی ... انظر: الذریعه» .
 شرح مورد نظر که بزرگ ترین شرح اصول کافی است «هدی
 العقول فی شرح احادیث الاصول» نام دارد که در ۱۵ جلد تدوین
 شده و نسخ آن موجود است.
 ۵. ج ۳، ص ۵۵: «شرح حدیث رأس الجالوت . محمد
 اسماعیل بن محمد جعفر السپاهانی ...»
 شارح مورد اشاره حکیم گرانقدر محمد اسماعیل خواجهی
 ثانی نواده محقق خواجهی است و شرح وی در مجله «نامه
 فرهنگستان علوم» توسط استاد سید مصطفی محقق داماد
 تصحیح و چاپ شده.
 ۶. ج ۶، ص ۶۴: «حاشیه کشف المراد . المحشی: مجهول.
 طبع فی اصفهان ۱۳۵۲ هـ» .
 محشی و مصحح «کشف المراد» در چاپ مورد اشاره، عالم
 فاضل فقیه مرحوم میر سید محمد هاشم روضاتی (ره) پدر
 ۱۰. ر. ک: کتابنامه حضرت مهدی(ع)، ج ۱، ص ۲۷۳.
 ۱۱. ر. ک: تحفه الاخبار، سید شفتی، ج ۲، ص ۵۳۰ مقاله مرحوم سید
 مصلح الدین مهدوی .

۴۷. ج ۱، ص ۳۲۶: «غایة المراد فی تحقیق المعاد . محمد بن
 المقدس آل عبدالجبار القطیفی (ق ۱۳)
 و ج، ص ۳۲۷: «غایة المرام فی بیان المعاد . محمد علی بن
 عبدعلی بن محمد آل عبدالجبار الخطی (بعد ۱۲۴۱ هـ) .»
 ۴۸. ج ۱، ص ۶۸: «آشنایی با علوم اسلامی (کلام) ...» .
 ج ۴، ص ۵۲۰: «کلام . الشهید مرتضی المطهری ...» .
 ۴۹. ج ۳، ص ۴۵۲: «رسالة کلامیه ... التتکابی ... الفه
 سنة ۱۱۰۲ هـ ...» .
 ج ۳، ص ۵۲۸: «سفینة النجاة ... سراب التتکابی ...» .
 ۵۰. ج ۱، ص ۱۳۰: «اثبات (وجود) الصانع القديم ...
 سراب التتکابی . الفه سنة ۱۱۱۳ هـ» .
 ج ۱، ص ۳۵۱: «اصول الدین والعقائد ... سراب التتکابی .
 انظر: الذریعه» .
 ۵۱. ج ۲، ص ۲۸۹: «تعیین الثقل الاکبر . یحیی بن محمد
 شفیع البیدآبادی ... انظر: الذریعه» .
 ج ۳، ص ۴۷۳: «روح الاسلام والایمان فی معرفه الامام
 وتفضیله علی القرآن ... مخطوط» .
 گفتنی است که کتاب مذکور در ردّ رساله «تحفه الاخوان فی
 بیان اکبریة القرآن» محقق خواجهی (ره) نگاشته شده که با وجود
 نسخ خطی این اثر ارزشمند خواجهی و ذکر آن در فهرس مورد
 مراجعه محققین معجم، همچون صدها کتاب و رساله کلامی
 نفیس دیگر نامی از آن در معجم نیامده.
 کتاب دیگری از مرحوم علامه میرزا یحیی بیدآبادی به نام
 «هدایة المؤمنین الی الصراط المستقیم فی تفضیل الامام المبین
 علی القرآن العظیم» در برخی فهرس ذکر شده و آن را ردّ بر
 «تحفه الاخوان» دانسته اند که ظاهراً همان «روح الاسلام
 والایمان» است که ذکر شد. نام «هدایة المؤمنین در ج ۵،
 ص ۴۷۵ معجم آمده.
 ۵۲. ج ۳، ص ۵۴۷: «سنّة الهدایة لهدایة السنّة . محمد علی
 البهبهانی ... وقد طبع باسم: راهبر اهل سنّت به مسئله امامت .» .
 ج ۳، ص ۳۳۶: «راهبر اهل سنّت به مسئله امامت ... و هو
 ترجمة لکتاب سنّة الهدایة وهدایة السنّة!»
 ج ۵، ص ۴۶۳: «هدایة السنّة ...» .
 چنانکه مشاهده می شود یک کتاب سه بار عنوان شده و در
 عین حال که در مورد اول تصریح شده که نام «راهبر اهل سنّت»
 نامی است که ناشر بر کتاب «سنّة الهدایة» نهاده است در مورد
 دوم «راهبر ...» را ترجمه «سنّة الهدایة» قلمداد کرده . در حالی
 که اصل کتاب فارسی می باشد.
 ۵۳. ج ۵، ص ۲۴۹: «منازل الآخرة ...» .
 ج ۳، ص ۵۰۳: «زندگی پس از مرگ . عباس القمی . و هو

نام ترجمه مورد اشاره «عرفان و عارف نمایان» است که باید در حرف عین ذکر شود.

۱۵. ج ۳، ص ۲۰۵: «خلاصه عرض المعقول (من الهیات الاسفار) علی المنقول. المؤلف: مجهول»

مؤلف جزوه بالا آقای رضا معینی است که نام مؤلف در پایان جزوه چاپی مورد اشاره ذکر شده.

برخی از اغلاط (ظاهراً) چاپی معجم از این قرار است:

۱. ج ۲، ص ۱۳۹: تألیف الانام فی غیبة الامام علی تکالیف الانام

۲. ج ۳، ص ۴۶۳: محمد مهدی گرمیان

۳. ج ۴، ص ۱۹۴: حیدرعلی پرومند

۴. ج ۴، ص ۳۳۹: محمدعلی بروانه

۵. ج ۳، ص ۳۳۶: المترجم: الموسوی الباقری

محمدباقر موسوی

۶. ج ۵، ص ۵۳۵: محمد صادق النجفی

۷. ج ۱، ص ۱۱۸: کتاب الشبهات الجلیه

۸. ج ۲، ص ۷۹: کتاب توحید و صفات

۹. ج ۳، ص ۵۳۹: ابوالفضل محمدحسین

بن محمدحسین

۱۰. ج ۴، ص ۲۸۵: محمد سعید مهر

نکته پایانی این که برخی از کتاب ها که هیچ گاه به چاپ

نرسیده در این معجم، مطبوع قلمداد شده و برای آنها سال چاپ

و نام ناشر و محل چاپ! نیز ذکر شده، بنگرید:

۳. ج ۳، ص ۳۱۶: ذخیره القیامه فی ترجمه منهاج الكرامه ...

«طبع فی ایران؛ ۱۴۱۶هـ/ ۱۳۷۴ش، تصحیح عبدالله النورانی».

۴. ج ۴، ص ۹۵: کرامه المنهاج ... «طبع فی قم؛ اهل قلم،

تصحیح اسکندر اسکندری ...».

۴. ج ۴، ص ۲۷۶: العلم. علی قلی ... طبع فی طهران؛ اهل

قلم، ۱۴۱۶هـ/ ۱۳۷۴ش، تصحیح مجید حمیدزاده».

۱. ج ۱، ص ۴۴۵: امامت. علی بن جمشید النوری ... «طبع

فی: طهران؛ ۱۴۱۶هـ. تحقیق حامد ناجی اصفهانی». و چندین

مورد مشابه دیگر ...

این هم نمونه ای از ارجاعات در معجم تراث کلامی شیعه:

ج ۲، ص ۸۹: «به سوی جهان ابدی» بسوی جهان ابدی ...!

۱۲. ر. ک: زندگانی آیه الله چهارسوقی، ص ۱۰۷.

۱۳. ر. ک: فهرست نسخه های خطی کتابخانه مسجد اعظم، ص ۲۵۸.

۱۴. نگارنده براساس سه نسخه یاد شده کتاب «الکلمة الطیبه» را در دست

تحقیق داشت که به علت مغلوط بودن هر سه نسخه کار تصحیح آن فعلاً

متوقف شده و از محققین ارجمندی که به نسخه دیگری از این کتاب

دسترسی دارند یاری می طلبید.

۱۵. ر. ک: فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، ج ۲، ص ۵۱۴.

محقق ارجمند شهیر استاد سید محمدعلی روضاتی - حفظه الله تعالی - است. ۱۲

۷. ج ۵، ص ۴۰۱: «نفحات اللاهوت ... وقد ترجمه الى الفارسیه کل من محمد بن ابی طالب و السيد شمس الدين المرعشی ...».

ترجمه دیگر کتاب که با وجود چندین چاپ در معجم ذکر نشده ترجمه ابوتراب هدائی است.

۸. ج ۴، ص ۲۸: «شرح اصول الكافی. اسماعیل الخاتون آبادی ...

هو شرح للمجلد الرابع من اصول الكافی ...».

نسخه جلد پنجم شرح خاتون آبادی بر اصول کافی نیز در

کتابخانه مسجد اعظم قم وجود دارد که در فهرست آن (که جزء

منابع معجم یاد شده!) معرفی گردیده. ۱۳

از «شرح اصول کافی» میرزا رفیعای نائینی نیز علیرغم وجود

نسخ خطی فراوان تنها یک نسخه! در معجم ذکر شده.

۹. ج ۴، ص ۲۵۶: «اسرار العقائد ... وهو فی رد الباییه

و اثبات امامة الاثمه ...».

کتاب نامبرده در دو جلد تنظیم گشته و در جلد اول به رد شبهات

مسیحیت پرداخته شده و هر دو جلد آن چاپ سنگی و حروفی شده.

۱۰. ج ۱، ص ۲۵۸: «اسرار ولایت مطلقه. محمدعلی

بهمنی رامهرمزی ...».

کتاب نامبرده «شرح خطبة البيان» میرزا ابوالقاسم راز شیرازی

ذهبی است که به آن نام چاپ شده.

۱۱. ج ۵، ص ۱۹۴: «المعراج وتفصیل وقائعه. علی اکبر بن

محمدباقر اژه ای ...».

نام کتاب «سیر آسمانی یا معراج پیغمبر اسلام» است که به

فارسی نگاشته شده و سال ها قبل به چاپ رسیده.

۱۲. ج ۵، ص ۴۵۹: «هدایة الابرار الی طریق الاثمه الاطهار ...

کرکی. وهو فی اصول الدین».

کتاب کرکی با تصحیح رؤوف جمال الدین چاپ شده و

موضوع آن رد طریقه مجتهدین و اثبات حقانیت طریقه اخباریون

است نه اصول دین.

۱۳. ج ۴، ص ۵۲۷: «الکلمة الطیبة. المؤلف: مجهول ...

المخطوط فی المرعشی ...».

مؤلف کتاب نامبرده حکیم ملاعبدالرزاق فیاض لاهیجی

است. نگارنده علاوه بر نسخه مرعشی تصویر دو نسخه دیگر از

آن را در اختیار دارد که در مقدمه آنها نام مؤلف ذکر شده. ۱۴

ج ۵، ص ۳۰۸-۳۰۹: «منهاج الصحّة الصفریة. المؤلف:

مجهول ...».

مؤلف «منهاج الصحّة صفری» که کتابی فقهی به زبان فارسی

است مرحوم میر سید احمد علوی شاگرد میر داماد است. ۱۵

۱۴. ج ۴، ص ۴۹۳: «کسر الاصنام الجاهلیة. المترجم:

محسن بیدارفر ...».